

Старший боярин. План до двору

КУПИТИ

Тодось Осьмачка - поет і письменник, сучасник Багряного, Зерова, Підмогильного, ще один «ворог народу», який через утиски радянської влади був змушений спершу симулювати божевілья, а потім емігрувати.

Ключовий твір Осьмачки - «Старший боярин», в якому історія кохання семінариста Гордія Лундика до Варки, що дала згоду на шлюб з іншим, змальована на тлі ідилічної сільської України, яку поволі руйнує «поміщицтво з московською орієнтацією».

Автобіографічна повість «План до двору» розказує про свавілля, яке радянська влада чинила над заможними селянами: господаря з родиною виганяли з оселі, а їхнє майно привласнювали. Безкарність, жорстокість та всесилля більшовиків роблять текст схожим на страшну казку.

Про серію «Неканонічний канон»

Міркуючи про канон української літератури, в пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми - Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький. Хоча насправді цей перелік значно більший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого ми не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів - від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на тексти українських класиків по-новому.

неканонічний канон:

● ТОДОСЬ

ОСЬМАЧКА. Старший боярин. План
до двору

● ТОДОСЬ

ОСЬМАЧКА. Старший боярин. План
до двору

віхблa
Київ · 2025

УДК 821.161.2-311.6

О-79

Осьмачка Тодось

О-79 Старший боярин. План до двору : повісті / Тодось Осьмачка; передм. Богдани Романцової. — Київ : Віхола, 2025. — 352 с. — (Серія «Неканонічний канон»).

ISBN 978-617-8517-45-8

Тодось Осьмачка — поет і письменник, сучасник Багряного, Зерова, Підмогильного, ще один «ворог народу», який через утиски радянської влади був змушений спершу симулювати божевілья, а потім емігрувати.

Ключовий твір Осьмачки — «Старший боярин», в якому історія кохання семінариста Гордія Лундика до Варки, що дала згоду на шлюб з іншим, змальована на тлі ідилічної сільської України, яку поволі руйнує «поміщицтво з московською орієнтацією».

Автобіографічна повість «План до двору» розказує про свавілля, яке радянська влада чинила над заможними селянами: господаря з родиною виганяли з оселі, а їхнє майно привласнювали. Безкарність, жорстокість та всесилля більшовиків роблять текст схожим на страшну казку.

УДК 821.161.2-311.6

Текст повісті «Старший боярин» звірено за виданням Осьмачка Т. Старший боярин. — Мюнхен : Видавництво «Прометей», 1946.

Текст повісті «План до двору» звірено за виданням Осьмачка Тодосій. План до двору: повість. — Канада-Торонто : Видавництво Українського Канадійського Легіону, 1951.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Богдана Романцова, передмова, 2025

© Володимир Гавриш, обкладинка, 2025

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2025

неканонічний канон:

Коли міркуєш про канон української літератури, у пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми — Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький... Хоча насправді цей перелік значно ширший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів — від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на твори українських класиків по-новому.

Ключ до розуміння тексту: Крихкий лицар Тодось Осьмачка

Тодось Осьмачка — можливо, найтривожніший з усіх українських авторів ХХ століття. Не замріяний Тичина, не полум'яний Євген Маланюк, навіть не смутний Євген Плужник — саме Осьмачка. Автор, чию книжку ви розгорнули, повсякчас тримає в пам'яті тяглість нашої історії, повертається до неї раз у раз, ставлячи те саме питання: чи зможемо встояти? Чи втримаємося на цій тонкій межі? Чи не проламається під нами крихкий лід? Осьмачка пішов від нас 1962-го, і найбільше я шкодую, що не можна передати туди звістку: ми впоралися. І впораємося знову.

Про таких авторів кажуть: «На їхню долю випало чимало випробувань», — і часто це мовиться тремтливим, засмученим голосом. Скажімо інакше: Тодось мусив упоратися безліч разів, і так повелося від самого народження. Ївга, Тодосина мати, втратила слух під час пологів і кілька десятиліть майже нічого не чула. Батько Степан працював ветеринаром, багато мандрував і, пишуть, часто пив. Утім саме його пам'яті, «єдиного мого друга і найблагороднішої людини між людьми», Осьмачка присвятить поему «Поет» у 1947-му. В автобіографічній «Ротонді душогубців» Тодось напише, що матері не було коли приділити увагу численним дітям або бодай до них заговорити: «У неї ж були і кури, і качки, і гуси, які так само, як і діти, потребували і уваги, і догляду». Як згодом переповість одна з небагатьох Осьмаччиних подруг Марія Кейван, письменник зізнавався, що знайомі часто обговорювали при ньому те, що глухота матері сталася саме внаслідок його народження. Хлопчик жив із постійним відчуттям провини і всіляко намагався спокутувати мимовільний гріх, допомагаючи в господарці. Тодосеві свідчення про пані Ївгу вкрай суперечливі: він згадує її працьовитість і любов до української мови, та водночас усіляко наголошує на відразі до нерозумних, неосвічених, простих жінок — і це явна шпилька у бік селянки. А от на запитання про братів та сестер Осьмачка відповідає плутано і суперечливо,

підкреслюючи неважливість цих родинних зв'язків. Попри це, саме в сестер автор переховувався, коли намагався уникнути чергового арешту. Ви вже зрозуміли, так?

Перед нами майстер суперечностей.

Навчання у школі давалося нашому героєві непросто: викладали предмети російською, тож хлопчик мало що розумів. Мати ж вдома вимагала «балакати по-християнськи», тобто українською. Пізніше Осьмачка влаштувався працювати в економію і паралельно готувався до іспиту на звання земського вчителя, а у 1915-му успішно його склав. Утім довго вчителювати не судилося — вже за рік юнака мобілізували.

В автобіографії Тодось напише про те, що на фронті підхопив туберкульоз і потрапив у шпиталь. Однак в еміграції розповідь Марії Кейван геть іншу версію. Як актор-аматор, він вирішив зімітувати хворобу, аби звільнитися з армії: кашляв, падав, прокусив собі язика, щоб ротом пішла кров. Досвідчений лікар швидко розпізнав імітацію, однак на поліг на комісуванні. Кейван зазначила, що паралельно в Осьмачки міг статися перший напад епілепсії психічної природи — і саме це стало офіційною причиною для звільнення з війська. Вміння вдавати симптоми знадобиться Тодосеві ще не раз, коли він симулюватиме божевілля, аби уникнути арешту і врятуватися від переслідувань у 1930-х. Тамара Мороз-Стрілець, дружина Григорія Косинки, у спогадах зазначає, що в юності Тодось душевну хворобу імітував. Додам, що в зрілому віці — вже навряд.

Постійними мотивами текстів Осьмачки є провина і кара.

У дитинстві він шкодував через травму матері, пізніше відчував особисту відповідальність через загибель брата Самійла. Той вивихнутий час був надто непередбачуваний, надто жорстокий до вразливого Осьмачки, тож хлопець ховався в писанні. Його рання поезія близька до замовляння, автор каталогізує світ, аби впорядкувати його, втримати гармонію. В часи, коли самі основи йдуть тріщинами, а Т. С. Еліот з гіркотою пише про уламки цивілізації, Осьмачка повертається до творення через слова, постулює довіру до мови. Промовлене означає живе.

Шляхи мої неміряні,
гори мої неважені,

звірі мої ненаджені,
води мої неношені,
риба у них неціджена,
птахи мої незлякані,
діти мої не лічені,
щастя для їх незлежане.

Оце така в тебе
матінка,
в руці Господній
Україна
Синьонебая!

Юрій Лавріненко описував лірику Осьмачки як «експресіоністичну напругу внутрішніх сил», Василь Барка казав про «несамовиту метафоричність» текстів і називав автора «останнім поетом землі в українській літературі». Шерех визнавав Тодося антинеокласиком, адже той послідовно виступав проти раціоналізму і строгої ясності поетичної форми, часто переходячи у своїй критиці «грона п'ятірного» на особистості.

Творчість лишалася для письменника мало не єдиним способом бодай тимчасово позбутися відчуття самотності, загубленості в безмежному космосі. Чимало літературних критиків проводять паралель між Сартровою засудженістю на свободу і закинутістю у світ Осьмачки. Втім для останнього ці роздуми були значно меншою мірою теоретичними, ніж для Сартра, і значно більшою мірою пов'язаними з особистими втратами й персональним болем.

Після Першої світової війни Тодось вступив до університету і долучився до угруповання АСПИС (Асоціація Письменників), а пізніше — до МАРСу (Майстерні Револьюційного Слова). Згодом в Осьмачки вийшли і перші збірки, серед найпомітніших: «Круча» (1922), «Скитські вогні» (1925), «Клекіт» (1929). Як помітив Юрій Лавріненко: «Осьмачка почав писати рано — друкуватися пізно».

Один зі знакових віршів цього періоду, «На Ігоревім полі» (1923), звучить як лемент, плач жінки, яка втратила рідних у кривавій бойні. Водночас це повернення до героїчної, хай і темної сторінки нашої

історії. Все забуте має шанс повторитися — тепер ми надто добре розуміємо цю тезу.

На голі майдани вийшла молодиця,
поставила сина там у кривавиці,
з мукою гукнула: «Лле кров без упину!
Не покинь заляту, розп'яту країну!...».

Це «“осьмачківський” спосіб поезії», згідно з формулюванням Василя Барки, «темний і до хаосу розбурханий океан відчаю і ненависті», як зазначає Юрій Лавріненко. Осьмачка змальовує реальність широкими мазками: «од борони небо кров'ю червониться», планети в чорній глибині «ідуть одвічними шляхами», «кліпає сонце, і бризкає кров аж у стелю світів!». Тодось постійно повертається до думки про крихітну людину в темному і, головне, байдужому просторі. Поезія стає єдиним доступним способом сягнути безсмертя у часи, коли навколо панує смерть і вози з мертвими «риплять сільськими дорогами, як журавлі».

Наприкінці 1920-х партія навісила на поета наліпки «ворог народу» і «бандит». Тодось готувався до найгіршого. У той період він пише поему про ватажка петлюрівського загону, кладе її в пляшку й закопує на батьківському городі. Побачить світ «Дума про Зінька Самгородського» аж у 1943-му, коли Осьмачка перебереться до Львова. «Гнітюча, неестетична, “варварська” образність», — описала текст Ніла Зборовська. І це високий комплімент, а не критика. «Пам'ятки геніального каліцтва», — відгукнувся про Осьмаччину поезію Євген Маланюк.

Одним з небагатьох близьких друзів конфліктного Тодося був Григорій Косинка: «Косинка і Осьмачка — на два кінці ломачка: для Винниченка зброя, а в нас сидять обоє», — така примовка, як пише Ігор Качуровський, ходила про авторів. За іншою версією, обоє таки «стирчать», а не «сидять», а епіграму написав Валер'ян Поліщук, з яким у нашого героя був тривалий конфлікт (Осьмачка був певен, що Поліщук краде у нього образи).

З Тодосем усім було непросто: він легко впадав у гнів, часто ображався на товаришів за невинні жарти, неокласиків відверто зневажав, а з Тичиною посварився мало не на смерть. Останній

напише про Тодосеву непрохану появу в нього вдома таке: «Був Осьмачка. Бігав по хаті, танцював од злості й казився. Що з ним таке? Куди не підеш, каже, чуєш: Тичина — геній, геніальні вірші Тичини. (Слухаю Ліду й головою хитаю.) То в мене Валер'ян крав образи, а це вже і в Павла Григоровича “Берега вічності” з моїх образів». Уже зрілим автором Осьмачка згадуватиме знайомство з іще одним своїм «ворогом» — Василем Елланом-Блакитним. Той, бачте, посміявся з його та прізвища Косинки як «жіночих», що, вочевидь, Тодосю не на жарт зачепило.

У 1922 році Тичина напише: «Осьмачку не люблю. Хай собі він буде геній, а не я — не в тім річ». Зовсім з іншою інтонацією, ніжним «Косьмачка» називає Григорія і Тодосю Тамара Мороз-Стрілець. Дружина Косинки детально зупиняється на груповому фото МАРСу дорепресивного періоду. Там можна побачити всіх: Бориса Антоненка-Давидовича, Григорія Косинку, Валер'яна Підмогильного, Євгена Плужника — тільки Бориса Тенети немає на світлині. Втім останнього це не врятує від загибелі. Жаско уявляти, як із зображення зникають елегантні постаті — просто-таки як обличчя репресованих з фотографій в орвеллівській антиутопії.

Не лише колеги Тодосю недолюбливали через різкий норов, нерозуміння жартів і те, що він у кожному вбачав шпигуна, зрадника або крадія поетичних образів — і то ще не зрозуміло, що гірше. З жінками також складалося кепсько: дружину Лесю не любив, а сина Ігоря брав на річку й занурював у воду — аж той весь «трусився і плакав, а я сміявся» (і як тут не згадати Винниченкового Кирпатого Мефістофеля). Сварки доходили до того, що одного разу Косинка та Антоненко-Давидович відправили товариша у неврологічний диспансер, однак звідти Осьмачка за кілька днів утік. Розлучившись із дружиною, він однаково підозрював ту в написанні доносів, а про сина не хотів і знати, навіть живучи в еміграції. Пояснював: раптом той виявиться НКВДистом (син став інженером, тож побоювання були даремні). У пізніших документах письменник зазначав, що він удівець, а згодом стверджував, що взагалі ніколи не одружувався. Найближчим друзям зізнавався, що завжди мріяв про сина, однак не судилося.

Любовний бумеранг прилетів Тодосю у 47, коли той під час лікування у Криниці, що на Львівщині, закохався у матір-ігуменю

Йосифу. Олена Вітер — таким було мирське ім'я Йосифи — Тодосеві активні залицяння відкинула з обуренням і навіть була вимушена залишити курорт через нав'язливість письменника. Пізніше Тодось обирав жінок, які йому майже напевне відмовлять: надто юних, заміжніх або явно не зацікавлених у стосунках.

Михайло Слабошпицький стверджував, що переломним роком для Осьмачки став 1928-й: померли батьки, почався процес СБУ, і Тодось упевнився, що кінець близько. Він переховувався в рідній Куцівці, майже ні з ким не підтримував стосунків і нічого не видавав. Та по нього однаково прийшли. На допитах Осьмачка обрав стратегію вдавати божевільного, наприклад, питав у слідчого, чи той ірже до своєї жінки. Лікарі визнали Тодося хворим, і той опинився в Кирилівській психіатричній лікарні, де пробув «аж до того дня, коли німецькі війська ввійдуть до Києва», — зазначив Михайло Слабошпицький.

Ще до кінця війни Осьмачка виїхав до Німеччини, а в 1948-му — до США. Він змінював міста, ніде не лишаючись надовго, адже побоювався переслідувань. Урешті-решт опинився в Канаді. Спочатку був налаштований оптимістично і сподівався на визнання, однак уже невдовзі розсварився з емігрантським колом і мусив повернутися в Америку. Як ви, напевне, вже зрозуміли, Осьмачку краще було читати, ніж із ним дружити.

Марія Кейван свідчила, що з кожним роком хвороба Тодося погіршувалася: у нього частішали галюцинації, він вірив, що в кімнаті вмонтовано підслуховувальні апарати і спеціальні машини, що записують думки, а знайомі повсякчас намагаються його отруїти. В гостях Тодось зазвичай їжі не торкався, а пив лише кип'ячену воду, яку наливавав сам. Останні кілька років життя Осьмачка постійно чекав на Нобелівську премію, не маючи сумнівів, що невдовзі її отримає. Втім авторові йшлося не так про славу, як про гроші, яких постійно бракувало, хоча він міг прожити тиждень, витративши лише долар. Часом Тодось усвідомлював власне божевілья, але вважав, що саму його хворобу провокують агенти «гепеви». Тільки переїзди приносили нетривалу полегшу, тож він кидався з країни у країну, щільно заштриховуючи карту: Югославія, Франція, Німеччина, знову Штати. Із часом його хвороба обросла такими сміливими легендами, що деякі

дослідники, як-от Юрій Лавріненко, були щиро переконані, що письменник «геніально симулював».

Якщо в житті автор таки міг симулювати, грати ролі, то в текстах лишався якнайщирішим — і ця його безкомпромісна чесність іноді лякає і навіть раниць. Ми хотіли би більш комфортного, зрозумілішого читання, що подарує надію, натомість маємо тексти, просякнуті тривогою й передчуттям великої біди. Ніла Зборовська стверджувала, що Тодосевою «реакцією на репресивні заходи культури» були дотеп, іронія, сміх. Однак часто це сміх ущипливий, навіть дошкульний.

Юрій Шерех описував «Старшого боярина» як «мережану-гаптовану, золотом вишивану» оповідь, що скидається на «саму Україну». Додам лише, що це Україна, якої більше не існує, міфологічний простір, де диво можливе, час плине циклічно, а те, «що раз сталося, триває вічно». Річка завжди тектиме через село, сонце щодня вставатиме на сході заквітчаною нареченою, скирти сіна лишатимуться такими ж запашними.

Схожих сіл по Україні тисячі, і водночас ця конкретна Тернівка є концентрованим образом втраченого раю.

Історія починається з того, що головний герой Гордій Лундик приїжджає з учительської семінарії в село до своєї тітки Горпини Корецької. «...У валізі, в томикові Винниченкових творів, лежала посвідка про скінчення студій і про те, що Лундик уже має право навчати в народніх школах», — здається, маємо типовий зачин традиційного роману дорослішання. Далі герой мав би звично боротися з обставинами, зазнати поразки, впасти, піднятися, врешті-решт перемогти — цієї схеми нас навчили письменники ХІХ століття і голлівудські режисери нашого часу. Однак повість Осьмачки куди складніша за традиційний реалістичний роман, та й оптимізму у ній відчутно менше.

Однією з найважливіших тем «Старшого боярина» є розпад, руйнація звичного світу. Оповідь про втрачену рустикальну ідилію — це спроба втримати у пам'яті бодай відбиток щасливих часів.

Події в повісті відбуваються 1912 року, напередодні великої катастрофи, і передчуття цієї катастрофи відчувається в повітрі. Тут і там по тексту розкидані натяки на те, що апокаліпсис уже близько, і «світова ніч» ось-ось спаде на землю: чути крик сича, що голосить над

селом, вітер завиває у порожній церкві, з яру лунає моторошний спів, чорний крук сідає на могилу.

Рідне село Гордія — це світ, сповнений кольорів, запахів і текстур. Щойно приїхавши, Лундик відправляється відпочити у клуню. Вмощується, відчуваючи приємне тепло від кожуха, вдихаючи пахощі торішнього сухого сіна, споглядаючи за тим, як виблискує коса без кісся у місячному світлі — картина ідилічна, в дусі XIX століття. Втім, попри всі барвисті деталі, Лундик самотній, і це відчуття тільки наростає: «Він відчув безодню світову як продовження тієї пустки життєвої, серед якої його маленьке серце билося тривогою, чуючи свою приреченість...». Сумний, чистий спів лунає з яру: «Ой горе, горе з такою годиною!». Гордій відчуває моторошний холод, «кожна цятка нервів стала слухом». Місяць осідає на хрест, той тріскає і падає на ограду, і звук цей нагадує смертельний постріл — прозорий натяк на те, що відбуватиметься з українським селом наступними роками.

Часопростір повісті позначений виразним гоголівським впливом: освітлені місяцем хати, пісні, що лунають нізвідки, незнайомка у довгій білій сорочці з розпущеним волоссям, що простує вулицею, — все це ми вже бачили.

Однак якщо Гоголь змальовує карнавальний хронотоп, в якому домінують радісне споживання та весела гра, а нечисту силу завжди можна обманути, то Осьмачка зосереджується на тривожній, майже готичній атмосфері.

Часи пустощів минули, і тепер бажання доторкнутися до дівчини і переконатися, що вона жива, — це не лише залицяння, а й правдивий страх, що у цьому світі не лишилося живих.

Панночка, яку спочатку переслідує, а потім воліє обійняти Гордій, виявляється дуже навіть живою: звати її Варка, і вона збирається невдовзі вийти заміж за місцевого багатія Харлампія Проня, а старшим боярином нареченого хотіла б бачити Гордія Лундика, в якого під час першої зустрічі, схоже, таки закохалася. Ні, це не белетризоване реаліті-шоу, в якому дівчина збирає навколо прихильників і дивиться, хто ж виявиться майстернішим в організації побачень і написанні сонетів —

Осьмачка пропонує нам драму, де герої приречені завдавати одне одному болю, бо вони не розпоряджаються власними долями.

Втім персонажі й не помирають, паралізовані несправедливістю життя, а таки намагаються боротися за власне щастя.

Одним з головних суперників пари стає містичний панський лановий Маркура Пупань, істота потойбічна, що після власної смерті псує врожаї, вбиває чоловіків і доводить до божевілля жінок. Його іпостась у цьому часі — вже згаданий Варчин наречений Харлампій Пронь. В одній зі сцен Пронь прямо вказує на цю спадкоємність, ще й додає відверто українофобний пасаж, на випадок якщо читачі сумнівалися, хто ж він такий і як до нього ставитися: «Ви як ішли через двір у цю оселю, то, певно, бачили чорного коня, прив'язаного до ліхтарного стовпа? Він схожий на Маркуриноного Ремеза. А тепер дивітеся, прихильниче української культури, на цю блискучу цяцьку, що я ось витяг із кишені і поклав перед собою. Зараз вона промовляє так, як звичайні ілюстрації, тому нехай мої слова будуть пояснювальним текстом до них... Чорного коня я собі купив у Телепені минулої неділі на те, аби їздити у своїм господарстві і в тих селян, у яких і досі не втих розголос про Маркуру... Аби їздити і нагадувати мужикам, що мають у мені такого добродія, якого вони убили колись. А цей револьвер на те вам показую, щоб ви бачили, що є ще поміщики, хоч і з місцевих громадян, але інтереси яких однакові з поміщиками всієї Росії. І що у вашу Україну, коли вона простягне руки по мою землю, я стрілятиму, як у дику свиню!». Зло тут універсальне: неважливо, хто стане черговим носієм демонічного первня, важливо лише те, що воно незнищенне. «Напасть на весь хрещений мир» — так Маркуру описує Горпина Корецька.

Пронь — представник антисвіту, в якому панує збочена, перверсивна логіка. Через його страшний переступ дім, символ родинного затишку, перетворюється на домовину, а весілля, свято життя, набуває трагічного відтінку. На відміну від гоголівських чортів, здатних хіба на дрібні побутові капості, Пупань-Пронь є правдивим руйнівником світу, тим, хто веде до загибелі ідеалізованої України.

Описуючи рустикальну ідилію, Осьмачка прекрасно розумів, що створив утопію, якій не встояти у буремні часи. Тож усі ці пишні сади, високі тини, охайні хатки варто сприймати як міраж, фата-моргану, що ось-ось розчиниться у повітрі.

Одним із таких острівців гармонії, віддзеркаленням Едему на землі, є садиба священника. Її руйнування — символічна дія, що сигналізує про бажання тирана знищити не конкретне обійстя, а весь світ.

Є у Проня й помічник, Мелета Сверделець, гнівний, злісний, завжди готовий завдати удару. Він сильний, ніби міфічний лиходій: так своїм ворогам Мелета воліє відривати голови, неначе поганенькі кавунці від пожовклої осінньої вудини. Поєднання деталей простого сільського життя — поганенькі кавунці — і епічного зла лякає, адже здається, що лихо такого масштабу має існувати десь на віддалі, наприклад, в оповитому легендами минулому. І те, що воно проникає у селянський побут, свідчить про загроженість усіх персонажів. Сама тканина часу рветься, і крізь ці прориви у реальність проникають хтонічні істоти.

Зрадник громади Пупань винний у смерті батьків Гордія і матері Варки. Його дії деструктивні, він множить ентропію, руйнує щасливі пари. Це біс, якому ймення легіон, тож коли він їхав, було чути, «як стогнала земля», і здавалося, «що їде військо незримо». Пупань з'являється на чорному коні з Прикупової могили. Вершник — пекельне поріддя, що несе смерть, дарма копита чорного коня «світилися, як розпечені казани у тій печі, в якій топили грабовими дровами...».

Сумна пісня з яру віщує про нещасливі дні, коли зміниться сам плин часу. У такі часи не діють звичні причиново-наслідкові закони, і кожна дрібниця набуває нечуваної ваги, адже може призвести до катастрофи. Справджуються лихі пророцтва, мешканці бачать жаскі сни, сама межа між оніричним та реальним світами тоншає. Всі поворотні події відбуваються у перехідний період, в сутінках або при місячному світлі, коли панують потойбічні сили. Раціональне від ірраціонального відокремлене хіба сходом та заходом сонця — і це вже гра на наших архетипових страхах, що у темряві хтось є. Михайло Слабошпицький описує чергування дня і ночі в оповіді як дивовижне поєднання космічного холоду і сонячної повені погідного літнього дня.

Для повісті другої половини ХХ століття деталі у тексті надміру романтичні, аж до декоративності: крук, що вилітає з полум'я, темний дим з хатньої печі, похмура могила, мертві чорні ягоди — готичні прикмети множаться і нашаровуються, а метафори видаються надто бароковими.

Однак варто пам'ятати, що Осмачка мислить не реалістичними, а міфологічними патернами.

Для автора часи, коли магія була повсюдна, — це не легендарне минуле, а щось близьке і зрозуміле: домовик справді заплітає коням хвости, на цвинтарі дійсно є незапечатана душа, що ламає хрести, Маркура насправду продав душу князеві цього світу. Цей часопростір проривається у наш світ через конкретні місця, сповнені первісної магії, як-от берег річки, де справляли ритуали, чи стару могилу. До речі, як у «Володарі перснів» Толкіна, у «Старшому боярині» Осьмачки найпевніша ознака зла — занепад природи, виснаження землі, знищення майбутнього життя. Природа завжди на боці правди, природа не помиляється.

Чи лишається в цьому тексті надія? Так, саме тому, що окремо від людини існує світ природи як ідеальна єдність, що переживе будь-які людські переступи: «А туди за ними, геть-геть аж під ліс, видно було, як красувалися жита і стояли густі зелені пшениці, над якими звисали кібці й звеніли жайворінки. А їм знизу здавленою луною відповідали перепелиці хававканням. Дикі качки та лиски з польових озер — криком. І лисиці, скликаючи лисенят гавкітливим ляцанням...». Природа не помітить зникнення ані однієї людини, ані мільйонів — це страшна і водночас утішна думка.

Єдиним способом досягнути безсмертя для героїв стає любов, адже вона цементує пам'ять. Любов — в універсальному сенсі, не так ерос, як агапе, тобто любов безкорислива, філія — духовне тяжіння, сторге — ніжні почуття до родичів.

Гордій відчуває кохання до Варки, любов до села, де виріс, вдячність до тітки — і лише поєднання різних типів любові може принести в його життя гармонію.

Маркура ж не знає любові, його зваблення жінок пов'язане з танатологічним первнем, його пристрасть пекельна й вогненна. Побувши раз із Пупанем, «жінка навіки губила голову і вже ніколи не думала про свого чоловіка, а тільки марила страшним дідом і вдень, і вночі». Водночас, як помічає Ніла Зборовська, риси Пупаня присутні і в інших героях. Так Гордій Лундик не здатен контролювати своє пристрасне бажання, поривання до жінки: Варку, з якою вони ледь знайомі, чоловік тягне до себе, «п'янено-п'яно» цілує, хапає попід

руки, придавлює «до своїх губів її підборіддя». Дмитро Діяковський, батько Варки і чоловік Марти Посмітюхи, також не без гріха: молодий богослов забарився з одруженням і через нього Марта стала покриткою, а Варку у школі звали «покритчучкою» і відмовлялися з нею дружити. Юнка відчувала, що їй завдано «безнастанної душевної кривди», в її душі «луснуло щось дуже тендітне», і пляма на місці серця з часом лише потемнішала. Варка отримує від Маркури демонічне начало: вона здійснює відьмацькі ритуали і в монастир вирушає, як пише Зборовська, «закономірно що з переповненою чорнотою душею».

Вирішивши, що Гордій — «справжній душогуб», героїня, втім, йому віддається — так само приречено, як віддавалися сільські жінки Маркурові Пупаню. Дівчина біжить до коханого «неначе незапечатана душа», охоплена потягом, якому несила протистояти. І ця паралель між проклятою душею і дівчиною, сповненою жаги, промовисто ілюструє авторську позицію: фізичне кохання у повісті демонізоване, засуджене, його сприймають як хіть, «спокусливо п'яну стидку згадку», а не прояв любові.

Можна занурюватися у розмаїті інтерпретації повісті, сперечатися про ті чи ті символи, однак найточнішу характеристику «Старшому боярину» дав Юрій Шерех: цей текст «не перекладається ні на мову публіцистики, ні на мову філософії. Він залишається передусім і тільки твором мистецтва», в якому авторові важить кожна деталь, кожне сміливе порівняння і старанно обточений образ.

Повість «План до двору» Тодось Осьмачка закінчив 1951 року. Валерій Шевчук убачав у ній тематичне й стилістичне продовження «Старшого боярина». Як пояснить автор у передмові, імпульсом до писання стала більшовицька формула «план до двору». Згідно з нею, родину виганяли на вулицю у самих сорочках, а все, що лишалося в оселі, забидала сілрада. Такі сім'ї або вмирали з голоду, або тікали у промислові райони в пошуках заробітків. Починалося все з покарання заможних родин, однак згодом функціонери перейшли до незаможників і навіть ударників, що переховували тих, кого шукали совети. «Останні времена прийшли», — каже старий Лукіян Кошелик, який добре пам'ятає добільшовицькі часи.

У центрі автобіографічної оповіді — історія переслідуваного вчителя Івана Нерадька. Триває період терору, руйнується рустикальна ідилія, описана у «Старшому боярині», до влади приходять сили темряви: окупант Єрміл Тюрін, душогуб Полікарп Скакун, міліціонери, що скидаються на чорних круків, і сам Сталін. Останній є не буквальним героєм оповіді, а втіленням епохи. Його «посольство на місці» — управа в центрі села, де над дверима висить портрет «як символ нового божища, жорстокішого від вавилонських, асирійських і єгипетських божищ».

Скакун, познайомившись із вправною в'язальницею снопів Мархвою Кужелівною, зізнається, що її світлий образ урятував його від самогубства. Це мимовільний гріх Мархви: Полікарп спричинить чимало смертей, сіятиме горе й арештовуватиме всіх, хто може Мархві сподобатися. А коли красуня відмовляється вийти до нього ввечері у двір, Скакун спалює хату її родини. Із вогню персонажка встигає врятувати лише великий ніж, який ще зіграє свою роль.

Не лише Мархва потерпає від залицяльника: приїзд Скакуна завжди приносить нещастя, навіть прізвище цього героя — ймовірна алюзія на коня апокаліпсиса. Втім Полікарп не єдине знаряддя режиму у тексті. Там, де з'являються прислужники сатани, наприклад міліціонери або комсомольці зі зброєю, небо світиться кривавим, а сонце вкривають червоні лінії. Кричить заєць, виє собака, летюча зірка розсипається іскрами — наближається кінець часів.

Добрий дід Магула Гатайшка бачить біля своєї буди у полі ще один символ апокаліпсиса, вже знайомий читачам із повісті «Старший боярин», — чорного чоловіка. На цей раз той вдягнений у чорну сорочку, попівську рясу, червоні постолі, а на шиї має ланцюг із блискучим кільцем. Таке ж кільце, «як ото на ярмах висить», вплетене йому у чуб. Чорний чоловік спочатку гасить зірки, а потім повертає їх на місце і самовдоволено питає у старого: «Ну, чия сила? Моя чи того, що сотворив небо?». На це Магула відказує: «Божа!» — і так рятується. «Маєш ти щастя, що вдався небоязкий!» — промовляє чорний чоловік. Сміливі завжди мають щастя, чи не так? Насправді не так. У страшну епоху не виживають навіть ті, хто ще здатен на бунт. Гине Лукіян Кошелик, що не боїться казати правду про режим,

убивають рішучого Євгена Шияна, що боронить свій двір від міліціонерів, його дружина помирає голодною смертю.

Автор показує, що в новій епосі немає місця чесним селянам, а поколінню їхніх дітей лишається хіба берегти пам'ять про цілісність і відвагу батьків.

Це антисвіт: церква, де раніше звучали молитви, тепер стала катівнею. Замість дзвонів чути голосне клепання: «Такі звуки може виривати із устаткованої тиші тільки несподівана пожежа». В чорного чоловіка на шиї попівський ланцюг, однак замість хреста на ньому кільце, символ поневолення. Хати стоять поруйновані й порожні — все це викликає жах. Навіть ніч та день міняються місцями: вночі людям спокійніше, ніж повидну, коли будинками ходять представники влади. Шерех згадував, що Осьмачка описував такий світ епітетом «немертвий» — ідеться про щось, позбавлене енергії життя, однак не зникле остаточно.

Нерадько, якого переслідують слуги режиму, відчуває, що йому не врятуватися. Вимушені втечі роблять чоловіка жорстоким до інших. Показовим є епізод у домі ударниці Лепестини, де Іван переховується від міліції. Тітка просить учителя намалювати її, і той не може відмовити благодійниці. Зображення видається аж живим, хоча чоловік не мав раніше досвіду малювання: «Щось невимовно чудове було або просто трапилося сліпуче своєю яснотою диво!». А от з батьком Лепестини справа не йде, й Іван, розлютившись на невинного селянина, зображає людину з гарбузом на голові — це зла, нещадна карикатура. Нерадько паплюжить зображення старенького, адже відчуває, що спалах таланту, помітний у портреті Лепестини, можливо, був єдиним у його житті. В цей момент нагору проривається щось лихе, демонічне, й Іван відповідає невдячністю на добро.

Це, вочевидь, гіркий автокоментар, оголення найбільшого страху самого Осьмачки — зрозуміти, що він утратив талант.

Був, до речі, в житті письменника схожий епізод, коли він написав напрочуд вдалий портрет селянки. Втім зображення не збереглося, а вірити Тодосеві на слово зась. Тож ця історія лишається черговою авторською легендою.

У чому ж можна знайти порятунок, коли все руйнується? У бадьорих, умитих росою ранках, зарожевілому небі, крихітках сонячного світла в

росі. У людях, близьких до природи: недарма добрий дід Гатайшка має сивий чуб, схожий «на опале листя кукурудзяне та на той м'якенький мох». Надія є у казці, що її Софія Шиян розповідає доньці Ніні. Адже у казці можливе диво, справедливість перемагає, а проста сирітка може стати гетьманшею. А ще час казки циклічний, тож кожен кінець, кожна смерть, є початком нового життя.

Головна цікавість повісті, втім, не у карколомних сюжетних поворотах, а в яскравих «ваговитих», за визначенням Шереха, деталях, що відбивають ставлення автора до описуваних подій. Осьмачка не намагається ховатися за нейтральним тоном, його зображення конкретні, сповнені експресії.

Здається, ніби в модерністську літературу повернулися барокова емоційність, полемічний запал, старозавітна суворість. Осьмаччині тексти можуть видатися некомфортними, але вони вартують зусиль.

Ось він стоїть перед нами: високий, стрункий, кароокий, з широкими бровами. Погляд пильний і насуплений, посмішка радше саркастична, кроки широкі — таким його запам'ятала Тамара Мороз-Стрілець. Я бачу Тодосю іншим: він захищається, виставивши вперед руки, йому страшно і дуже самотньо. Осьмачка тасував факти в автобіографії, постійно змінював свідчення, переміщувався світом, намагався заплутати сліди. Наприкінці життя автор опинився у мюнхенській лікарні, а пізніше — у психіатричному відділі клініки поблизу Нью-Йорка. Безпам'ятний, розбитий нервовим паралічем, «суворий, як Данте» — написав у листі Іван Багряний, який ще встиг побачити Тодосю у Мюнхені. Не жива людина, а посмертна маска. В останній рік Осьмачку забули майже всі, крім найвірніших приятелів — Кейванів та Стефаників. Діаспоряни не бажали відвідувати Тодосеві читання і зустрічатися у спільних компаніях, де можна було почути його дошкульні й не завжди справедливі коментарі. Осьмачка хотів «Нобелівки», однак не дістав її. Шукав друзів, однак сам їх відштовхував. Говорив, але його не чули. Та ми маємо шанс почути зараз.

Тодосю, тобі слово.

Богдана Романцова

Старший боярин

Повість

Розділ перший

Року 1912-го, червня 15-го, Лундик Гордій приїхав із Черкаської учительської семінарії в село Тернівку до своєї тітки Горпини Корецької, яка йому була і за батька, і за матір рідну, бо він їх позбувся ще раннього дитинства. До науки стати йому поміг місцевий священник Дмитро Діяковський, зваживши на те, що хлопець кінчив дуже добре земську школу.

Так він щороку приїздив, але сьогоднішній приїзд був надзвичайний приїзд. Бо у валізі, в томикові Винниченкових творів, лежала посвідка про скінчення студій і про те, що Лундик уже має право навчати в народніх школах. Садиба в Горпини Корецької, як і всі садиби українських селян, охоплювалася садком, на тлі якого вирізнялися дві височезні тополі, що стояли по краях старих воріт, завжди охайно зачинених і прип'ятих до стовпа деревним обручем. Вона біліла причілковою стіною і вдень, і місячної ночі туди, через яр, до священникового дворища. Після привітання Гордій умився коло криниці і пообідав. Правильніше було б сказати, що повечеряв, бо вже заходило сонце. А потім, взявши з жердки рядно, кожух і з полу подушку, пішов до клуні, де простелився на торішнім сухім сіні і ліг відпочивати, аби вже завтра розказати тітці все, що тільки цікавитиме її добру старосвітську душу. А потім піти і подякувати священникові за ту увагу, яку він завжди виявляв до нього на протязі всієї науки. Бо зараз тітці було не до слухань. Вона квапилася упорати на ніч корови і кричущі поросята.

Гордій лежав горілиць до відчиненої брами, угрузши верхньою частиною тіла у сіно. Витягнені ж ноги на всю свою довжину приємно трималися вище рівня живота. Вся його істота була сповнена бадьорого тепла, що йшло і від кожуха, який покривав лише по рамена, і від пахоців сіна, під ним розворушених. З правого боку, в стрісі,

стриміла до половини коса без кісся і поблискувала від місячного світла, що тримало в непорушних чарах і верхи верб, і осик, і яворів, які витикалися з яру нарівні з брамою клуні, і по той бік на горбі священників дім. А ген-ген далі височіла під самим місяцем мовчазна церква. Нижче від неї ліворуч і праворуч темніло село. Над ним ворухився білий туман, неначе формувалися для церкви крила того самого кольору, що і її стіни. Давно вже затихли тітчині кроки в подвір'ї, і в селі й над селом світилася біла тиша. Ніч була проти неділі.

В Гордієвій душі промайнуло все семінарське життя без пригод і без радощів, за якими його молода душа тужила, не вгаваючи, і під час студій, і під час самотніх блукань по черкаських вечірніх празникових вулицях. І думка, підкинута зором, зупинилася над церквою між місяцем і хрестом, тим, що на найвищій бані. Зупинилася на мерехтливій зірці, до якої жадна людська сила вівіки вічні не досягне своїм реальним дотиком. І похолоділо в його душі. Він відчув безодню світову як продовження тієї пустки життєвої, серед якої його маленьке серце билось тривогою, чуючи свою приреченість, мабуть, їй, уже світовій пустелі. З'явилося дике бажання схопитися і бігти до тітки. І коли там двері заперті, то сказано гнатися через поле, поки не зустрінє якусь людину, може дівчину, і вхопити її руку, притиснути до серця і крикнути: «Людино, глянь у світ і збагни, де ми. І зрозумій, що ми манюсенькі, манюсенькі... І роковані на поталу комусь страшному і незбагненому... і через те наш розпач нехай буде великим чуттям згоди між теплом твого єства і мого аж до останнього нашого зідхання... бо за ту кривду, що ми з'явилися на світ, ніхто ні перед ким не стане покутувати і ніхто нас не пожаліє, крім нас самих».

І саме в цю мить щось у яру заспівало таким сумним, чистим та високим голосом, що луна від нього нестримною потугою покотилася через село проз церкву в степ і вдарилася в високе небо... і воно над степом і селом і над осяяним від місяця церковним хрестом не видержало тієї туги, що підіймали людські звуки у немирінність ночі... не видержало і стало возноситись вище і вище... стало розходитись ширше і ширше... А голос жіночий безперестанку тужив:

Ой горе, горе з такою годиною!

Прокляла мати малою дитиною,
Прокляла мати і щастя позбавила,
Під тинами людськими без жалю поставила...

В Гордієвім єстві всі почуття притаїлися, і моторошний холод обхопив тіло на теплім сіні і під теплим кожухом, і кожна цятка нервів стала слухом... А голос побивався під небом, ридав, благав, то знов западав у глибокі тіні далеких вибалків та ярів. І тільки щемів здавленою гарячою луною у яснім літнім тумані ночі, аби знов вирватися з тиші і ударити з новою силою у вічне склепіння над землею.

Так буває орлиця, вкинута в клітку, спочатку б'ється грудьми, головою, пазурами об іржаві ґрати, але, заюшена кров'ю і знесилена, падає без руху, ждучи, поки спрагнене волі, невгавуче серце кине її знов у смертельний та нерівний бій з холодним залізом неволі.

Від пісні, сповненої несосвітеного жалю, небеса нап'ялися до останньої можливості своєї сили, аби тільки не луснути і не пустити до Бога страшних жалів невідомого і самотнього жіночого серця. І посеред ночі від наглого місяця стало світліше і моторошніше, і він, ніби це відчувши, став важко і повільно осідати над церквою. І знизився на найвищий гостряк хреста. Хрест не витримав, тріснув і з місяцем упав в ограду... І цей тріск продзвенів як смертельний постріл по всіх розлогах ночі, і на землі стала глупа ніч. І пісня, і луна зникли і заглухли, неначе камінь, кинутий у криницю, який осів на скаламучене дно глибокої води.

Гордій схопився з сіна і, не надіваючи одежі, а тільки накинувши на себе кожух, вибіг із клуні... І диво. Місяць світив так само серед неба над церквою, як і світив перед тим. Тільки після пісні тиша панувала нерухоміша... У парубка билося серце від подиву і тривоги.

Постоявши у нерішучості під клунею з мить, він пішов над яр. У церкві пробило 12 годин ночі...

На найвищій лінії яру з того боку, де була тітчина Горпина садиба, проходив рів, зарослий дерезою. Гордій швидко найшов вилазку, коло якої росла стара груша, і став сходити східцями, покладеними із шматків каменю, в яр... А через те, що тут був дуже крутий спуск, господарі зробили жерточку аж до самого Тясмину... Місцевість

навколо спуску через стрімучу крутість ніколи і ніким не оброблялася. Вдень її відвідували хіба якісь одчаяні вівці чи кози посмикати трави на жовтій глині між каменем. Вся половина Тясмину вповдовж по цей бік від Гордія не заростала ні осокою, ні лозами. Тільки на тім боці, від священникової садиби, росли рогоза, очерет і над самою водою верби, тополі, осики і явори. Кожне дерево стояло у клубку туману, освітлене місяцем з верхніх боків, і витикало з нього позолочені гілляки до неба. І здавалося, що з-під якогось снігу вони вибилися на світ. А вверх і вниз уздовж ріки всі скелі сріблилися і золотилися так само, як і купи туману над водою і над берегами... І всі нічні видива в яру око легко сприймало то як туман, то як скелі. Коло самої кладки, скованої з двох тонких верб, стояв мокрий від рухомої вогкості човен...

Гордій зійшов на кладку. Під ним блищала чорна смуга води, відти відсвічувалися до нього, зачаровані нічною тишею, небо і круглий місяць, а над всією прозорою безоднею світився він у кожусі і босий, з непокритою головою... Хлопець зараз же чогось нагадав, що не співали й не співають солов'ї, а тільки співала невідома душа насичену розпачем пісню. І йому стало страшно, і на мить незрозуміло, куди і чого він іде. І, незважаючи на це, все-таки зійшов на другий бік річки і пішов швидко понад нею стежкою. Та й побачив перед собою, кроків на двадцять, жіночу постать, і то лише в одній білій сорочці. Вона йшла, кваплячись, стежкою на гору і не оглядалася. На спині чорніла розпущена пишная коса. Йому прийшло в голову, що видиво похоже на казку, в якій відьми і потопельниці конче з розпущеним волоссям. Одначе, переборюючи життєву незвичність і нічну моторошність, він став її доганяти, непомітно прискорюючи ходу, вона так само, ніби почувуючи когось за собою, ще швидше простувала на гору... І, підійшовши до священникової хати, перелізла через тин, взяла з нього драбину, приставила до стріхи і вилізла на хату. І на самому гребені закотила сорочку, неначе дівчинка, перебродячи річку, і спустила одну ногу у вивід, а далі й другу і зникла у каглі. І ніч спорожніла аж до тієї людської свідомості, за якою починається, мабуть, тільки жах і всякі таємні несподіванки.

У Гордія вирвалося вголос:

— Оце так завдання!

І, не перестаючи йти вслід за видивом, перескочив тин і хотів уже лізти по драбині на хату, узявшись за щабель однією рукою... Рука тремтіла, виявляючи осередній душевний неспокій. Але в цей саме момент вийшла з-за причілка струнка молода жінка чи дівчина, закутана чорною великою хусткою, і спитала:

— Чого вам тут треба?

Гордій же з якимсь наполегливим неумолимим натиском гукнув до неї:

— Дайте руку, — і простяг до неї обидві свої... Жінка ж, неначе хто її штовхнув, ступила назад кроків зо два і відповіла так, ніби впізнаній людині:

— Невже ви гадаєте, що саме час для гіпнотичних вправ?

Парубок, не помічаючи злегка насмішкуватої відповіді, ще раз гукнув несамовито поважно:

— Дайте руку, я не злодій... Я хочу знати, чи ви жива істота.

Жінка простягла з-під хустки малу і теплу руку, але таким непевним рухом, неначе її хтось тяг силоміць. Гордій, подержавши якусь мить полонену долоню у своїх жменях, відчув усім напруженим первісним людським еством оте вічне жіноче тепле й божевільно солодке чуття, задля якого юнаки плигають з дзвіниць, коли воно того забажає, і вилазять на найстрімкіші верхів'я гір, шукаючи Божої бороди, аби вчепитися в неї і погойдатися над світом хоч би хвилину, а там і зв'ятися вниз гнівною бурею десь на дикі скелі мовчазного небуття... Відчув страшну силу того чуття, що зароджує світ, уже зруйнувавши мільярди незнаних світів раніше. Відчув і потяг незнайому жінку до себе... Придавив до свого шаленого молодого серця і став п'янено-п'яно цілувати в обличчя, шукаючи поцілунками жагуче-солодких жіночих уст... Жінка спочатку не боронилася, а потім напружено крутнулася на одній нозі, і залишилася у парубка лише хустка. А дівчина, це була дівчина, він почув пругку знаду молоденького тіла, відбігла до дверей і, обернувшись до свого напасника, гукнула:

— Скажений!..

І вскочила в сіни, хрюпнувши за собою дверима і клацнувши зсередини гачком.

Лундик підійшов з хусткою на плечі повільно до дверей, спробував плечем їх висадити і після невдачі припав до їх гаряче і зашептав:

— Відчиніть, я віддам хустку, відчиніть, я вам ноги буду цілувати... лише скажіть мені, я все для вас зроблю... Відчиніть, бо я загину тут на порозі.

А зсередини схвильовано і розгнівано відповідали:

— Божевільний, чорт вас не вхопить... Тікайте швидше від хати... Бо дід Гарбуз попускає собак коло конюшні... Тоді буде вам лихо. І мене батько не помилують. Ідіть геть, бо я вас не впускаю... Я нароблю крику, і позбігаються люди, не соромте мене... Тікайте швидше відсіля...

І почув він кроки в хату. І після цього, постоявши, подивився на хустку і поклав її на порозі. А сам, повернувшись, зідхнув і пішов від священникового двору в яр. Ішов навпрошки таким кроком, яким ходять старі, збентежені сліпці, що покладаються не на певність стежки чи ґрунту, а на свій вироблений нещастям інстинкт.

Розділ другий

У неділю ранок високий і пишний розпливався над всією зеленню, якою овіяне було село, присипане великими росами... Луна від людських розмов і крику пастушків, від мекання овець та іржання коней, реву волів та корів йшла в поле зо всіх царин села мальовничим звучанням, як і село, пройняте туманом, було кольористе на ранкові фарби.

Кожні груди живої істоти дихали безмежною глибиною супокою і потуги, яка непомітно викликала сонцем з надр землі і переливалася в кожне стебло і в кожне живе серце... Дихали радісно, глибоко і з таким чуттям, яке говорило, що можна дихати ще радісніше, ще глибше і ще тихше, але не треба напружуватися, бо ранок і так переходить у такий прозорий день, що якби хто уважний глянув з-під церкви на небеса, то побачив би там і зорі, і на великих пальцях ніг нігті, освітлені сонцем у того янгола, який щоранку летить з заходу на схід назустріч сонцю...

Радісний і щасливий день хліборобського відпочинку!

Цього настрою не сполохав навіть скрип хвіртки, якою увійшла у священників двір тітка Горпина, одягнена в чорний корсет і в альпагову спідницю. Вона увійшла і хазяйським оком оглянула двір, потім, обернувшись, уважно подивилася, чого скрипить хвіртка. І

зачинила її з таким виглядом, що, мовляв, ніяка статечність ради святої неділі нічого не зарадить немазаній хвїртці. Собак не видно було, а тільки голос дідів Гарбузів чувся з конюшні: «Повернись, повернись». — Але й він лунав по-святковому. Перед самим ґанком, яким входять в кухню, вона відсунула ногами, взутими в козлові чоботи, відро під тин. Ним, видно, дід давав свиням пійло з дерті та й поставив, де прийшлося. Та так відсунула, що аж горобці перелякані захурчали з тину кудись між вишні. А потім, увійшовши в сіни, постукала в двері. І коли зсередини хтось крикнув «заходьте» — ввійшла і побачила наймичку, яка сиділа коло підпіччя, тримаючи між ногами макітру, й заминала макогоном сало.

— Чи панночка дома? — спиталася тітка Горпина.

— Дома... Тільки що, мабуть, сплять, — відповіла наймичка. — Бо вони з неділі виходять заміж, то вже щодня мають досить мороки, аби натомитися. Та сідайте на ослін, поки замну і довідаюся, чи встали.

— Якої ж це такої мороки вони мають? — спиталася знов тітка Горпина, сідаючи на ослін.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

КУПИТИ